

“ DIZARTRIYA MEXANIZIMI VA U BILAN OLIB BORILADIGAN
KORREKSION LOGOPEDIK ISH JARAYONLARI”

Olimova Sarvinoz

Andijon davlat pedagogika instituti Maxsus pedagogika (logopediya) 1-bosqich magistr talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada dizartriya mexanizimi va u bilan olib boriladigan korreksion logopedik ishni tashkil etilish jarayonlari va mexanizmlari haqida yoritib berilgan

Kalit soʻzlar: dizartriya, artikulyatsiya, nevrologik buzilishlar, tovushlar talaffuzi, korreksion ish tizimi.

Abstract: This article discusses the mechanism of dysarthria and the processes and mechanisms of organizing corrective speech therapy work with it.

Keywords: dysarthria, articulation, neurological disorders, pronunciation of sounds, correctional work system.

Аннотация: В статье рассматриваются механизм развития дизартрии, процессы и механизмы организации коррекционной логопедической работы при ней.

Ключевые слова: дизартрия, артикуляция, неврологические нарушения, звукопроизношение, система коррекционной работы.

KIRISH

Nutq — insonning ijtimoiy faoliyatida asosiy kommunikativ vosita boʻlib, uning toʻlaqonli rivojlanishi markaziy asab tizimi va nutq-motor funksiyalarining muvofiqlashgan faoliyati bilan bogʻliq.

Neyro-logopediyada dizartriya va dispraxsiya eng koʻp uchraydigan nutq buzilishlaridan boʻlib, ular bolaning psixologik va ijtimoiy moslashuv jarayoniga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Dizartriya — markaziy asab tizimidagi organik zararlanishlar natijasida nutq apparati mushaklarining innervatsiyasi buzilishi bilan kechuvchi patologiyasi.

ASOSIY QISM.

Dizartriya-bu markaziy xarakterdagi organik nutq buzilishi hisoblanadi. Dizartriyada nutq aʼzolarining (yumshoq tanglay, til, lablar) kam harakatlanishi natijasida nutq tovushlari artikulyatsiyasi qiyinlashadi, shu bilan birgalikda ovoz, nafas buzilishlari hamda nutqning surʼati, ritmi va ifodaliligida oʻzgarishlar kuzatiladi. Dizartriyaning ogʻir formasida nutq butunlay tushunarsiz boʻladi. Bunday hol anartriya deb ataladi.

Anartriya termini grekcha soʻzdan olingan boʻlib, a-yoʻq, arthon – biriktirish degan maʼnoni bildiradi.

Dizartriyani bartaraf etish boʻyicha olib boriladigan logopedik taʼsir tizimi kompleks ravishda amalga oshiriladi, yaʼni artikulyatsion apparat massaji va gimnastik mashqlari, ovoz va nafas ustida ishlash, umumiy davolash, davolovchi jismoniy - tarbiya, fizioterapiya va dori - darmonlar bilan davolash ishlari.

Asosiy diqqat bolada nutkning rivojlanishi holatiga, nutqning leksik-grammatik tomoniga hamda nutqning aloqa funksiyasi xususiyatlariga qaratiladi.

Maktab yoshidagi bolalarda yozma nutq holati ham xisobga olinadi. Uzoq vaqt davomida muntazam ravishda olib borilgan mashg'ulotlar sekin-asta artikulyatsion apparat, apparat motorikasini normallashtiradi, artikulyatsion harakatlarni rivojlantiradi, artikulyatsiya a'zolarida ixtiyoriy harakatlarni bir harakatdan boshqa bir harakatga o'tish qobiliyatini shakllantiradi, hamda fonematik eshituvni to'la qonli ravishda rivojlantirishga yordam beradi.

Dizartrik bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlarning vazifalari quyidagilardan iborat:

- 1 – tovushlarning to'g'ri talaffuzini o'rgatish, ya'ni artikulyatsion motorikani, nutqiy nafasni rivojlantirish va tovushni nutqga qo'yish va mustahkamlash;
- 2 – fonematik idrokni rivojlantirish, tovush analiz malakasini shakllantirish;
- 3 – nutqning ritm, ohangdorligi va ifodaliligi tomonidagi kamchiliklarni bartaraf etish.
- 4 – paydo bo'lgan nutqning umumiy rivojlanmaganligini to'g'rilash.

Dizartrik bolalarda tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etish, tuzatish ishning eng asosiy vazifalaridan biridir. Tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarining asosiy sababi nutq apparati a'zolarining harakatchanligida kuzatiladigan kamchiliklardir. Shuning uchun logoped asosiy diqqatni artikulyatsion apparat harakatchanligini rivojlantirishga qaratishi lozim.

Tovushlar talaffuzi ustida ishlash quyidagi holatni hisobga olib tashkil etiladi:

- 1 – dizartriya shakli, bolaning nutqini rivojlanish holati va bola yoshi-ni hisobga olish.
- 2 – nutq kommunikatsiyasining rivojlanishi. Tovushlar talaffuzining shakllanishi kommunikatsiyaning rivojlanishiga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.
- 3 – motivatsiyaning rivojlanishi, bor bo'lgan buzilishlarini bartaraf etishga intilish, o'z-o'zini anglashni, o'ziga ishonch, o'zini boshqarish va nazorat qilish, o'z qadrini bilish hamda o'z kuchiga ishonish.
- 4 – differensial eshitish idroki va tovush analizi qobiliyatini rivojlantirish.
- 5 – ko'ruv-kinestetik tuyg'uni rivojlantirish yo'li bilan artikulyatsion tartib va artikulyatsion harakatni kuchaytirish.

Ishni bosqichma-bosqich tashkil etish. Korreksion ish bolada talaffuzi saqlanib qolgan tovushlardan boshlanadi. Ba'zan tovushlar ancha sodda motor koordinatsiyalari tamoyiliga ko'ra tanlab olinadi, ammo artikulyatsiyaon buzilishni hisobga olingan holda birinchi navbatda ilk ontogenez tovushlari ustida ish olib boriladi.

Eng og'ir buzilishlarda, ya'ni bola nutqi atrofdagilar uchun umuman tushunarsiz bo'lganda korreksion ish alohida ajratilgan tovushlar va bo'g'inlardan boshlanadi.

Agarda bola nutqi atrofdagilar uchun nisbatan tushunarli bo'lsa va u ayrim so'zlarda nuqsonli tovushlarni to'g'ri talaffuz qila olsa, unda ish «tayanch» so'zlardan boshlanadi. Har qanday hollarda va turli nutqiy holatlarda tovushlar nutqda mustahkamlanishi zarur.

Markaziy asab tizimi shikastlangan bolalarda nutqdan oldingi davrda logopedik ishlarni muntazam olib borish yo'li bilan tovushlar talaffuzidagi murakkab buzilishlarning oldini olish muhim ahamiyatga ega.

Artikulyatsion gimnastikani o'tkazishda taktil-propotseptiv stimulyatsiya, statik-dinamik sezgilarni rivojlantirish, aniq artikulyatsion kinesteziyalar muhim ahamiyat kasb etadi. Ishning dastlabki bosqichlarida saqlangan analizatorlardan (yeshitish, ko'rish, taktil) mukammal ravishda foydalanish orqali amalga oshiriladi. Mashqlar ko'zlarni yopiq holda bolaning diqqatini propotseptiv sezishlarga qaratish orqali bajariladi. Artikulyatsion gimnastika dizartriyaning shakli va artikulyatsion apparatning jarohatlanish darajasiga qarab differensiyallashtiriladi.

Nutq muskullari harakatini rivojlantirishdan avval yuzning mimik muskullari mashqlaridan foydalaniladi. Maktabgacha yoshdan boshlab bolada mimikaning ixtiyoriy va differensirlashgan harakatlari va o'z mimikasi ustidan nazorat qilish rivojlantiriladi. Bolaning so'zli ko'rsatma bo'yicha ko'zini ochish va yopishga, qoshlarini chimirish, lunjini shishirish, so'lagini yutish, og'zini ochish va yopishga o'rgatiladi.

Tovushlar talaffuzini to'g'irlashda individual yondashish tamoyilidan foydalaniladi.

Tovushlarni to'g'rilash va nutqqa qo'yish individual tanlanadi. Bir nechta tovushlar ustida ishlash ishda izchillikni talab etadi. Tuzatish ishida birinchi navbatda artikulyatsion jihatdan oson talaffuz etiladigan tovushlar yoki tuzatish oson bo'lgan tovushlar tanlab olinadi.

Bu tovushlar; a, p, u, m, k, n, x, B, o, t, s, l. Ushbu tovushlar ustida ishlash jarayonida ularni talaffuz normasigacha keltirish mumkin. Yuqorida ko'rsatilgan tovushlar ustida ishlash bilan bir vaqtda fonematik eshituvni rivojlantirish va tovushlar analizi malakalarini shakllantirish ustida ham ish olib boriladi. Artikulyatsion buzilishlarning og'ir hollarida tovushlarni nutqqa qo'yish maxsus yordamni talab etadi.

Bunda logoped ko'rish, taktilvibratsion sezishdan foydalangan holda u yoki bu tovushning talaffuzi uchun zarur bo'lgan harakatni bajarishni bolaga tushuntiradi va yordam beradi. Masalan, anartriya logoped «u» tovushi artikulyatsiyasini hosil qilish uchun bola lablariga qo'lini yaqinlashtiradi.

Korreksion logopedik ishlar jarayonida dizartriya olib borilgan mashg'ulotlar o'z samarasini va yechimini topadi va kelgusida nutq nuqsonining yaxshilanishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Duffy, J. R. (2020). Motor Speech Disorders: Substrates, Differential Diagnosis, and Management. Elsevier.
2. Darley, F. L., Aronson, A. E., & Brown, J. R. (1975). Motor speech signs in neurologic disease. Mayo Clinic Proceedings.
3. Shriberg, L. D., Aram, D. M., & Kwiattkowski, J. (1997). Developmental apraxia of speech: I. Descriptive and theoretical perspectives. Journal of Speech, Language, and Hearing Research.
4. Archipova, E. F. (2006). Stertaia dizartriya u detei (Bolalarda yengil dizartriya). AST: Astrel. (Rus tilida)
5. Ayupova, M. Y. (2007). Logopediya: Darslik. Toshkent, O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. (O'zbek tilida).